

A PUSZTA TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLETEI

A) A tatársánci ősgyep

KISS ISTVÁN

„Orosházának sincs különös nevezetessége, ami az idegent ide csábítaná, sem természeti, sem történelmi.”

VERES JÓZSEF, 1886.

„Az elvégzett ásatások után most már kétségtelenül megállapított adatok igazolják, hogy Alföldünk egyik legrégebb földvára, amely hatalmas méreteivel, érdekes szerkezetével megérdemelné, hogy ingatlan műemlékeink sorába felvéessék.”

BANNER JÁNOS, 1939.

Orosháza neves történetírójának fenti megállapítása abból az időből származik, amikor a Nagytatársánc nem Orosházához, hanem Vásárhelyhez tartozott. A második idézet kitűnő archeológusunk, BANNER professzor egyik munkájának záró szavait tartalmazza, amely szerint a Nagytatársánc bronzkor-végi maradvány. Az alábbiakban arról szólunk, hogy Orosháza környéke nemcsak történelmi, hanem egy természeti emlékkel, egy ősgyepel is gazdagabb lett.

A Nagytatársánc a bronzkor végéről fennmaradt földvár. Orosházától délkeletre alig 10 km távolságban, Pusztaföldvár község déli oldalához közel terül el. Aki a kaszaperi műútról leágazó dűlőúton Pusztaföldvár felé halad, néhány száz méter után két alkalommal is átszeli azt a kettős sáncvonulatot, amely szabálytalan félkör alakban vonul északkelet, kelet, majd délkelet felé. A hagyomány szerint a magyarok a tatárok ellen építették, ezért nevezte el a nép Tatársáncnak.

A történészek és régészek e földvárral már foglalkoztak. SZEREMLEI (18) szerint a sánc a hunoktól ered, Attila székhelye is volt, majd a gepida fejedelmek és az avar kánok birtokolták. KARÁCSONYI (7) Pusztaföldvár község leírásával kapcsolatban e terepobjektumot „nagytatársáncok”-nak vagy „szőlői sáncok”-nak nevezi. BOROVSZKY (4) ugyancsak a „nagytatársánc” elnevezést használja, s arról is szól, hogy a mai Pusztaföldvár őse, a középkori Földvár nevű falucska e sáncoktól, mint az egykori erődítmény maradványaitól kapta nevét. A középkori Földvár község elpusztult, s valószínű, hogy a VERES (19) által is említett Orosháza-határbeli Földvartelke szintén az egykori község- és sáncmaradványok együttesét jelentette. A „Földvartelke” kifejezés egyébként régebben az orosházi öregek visszaemlékezéseiben is gyakran szerepelt. A fenti feltételezések nem ásatásokon alapultak, így nem is oldhatták meg a kérdést.

A Nagytatársánc keletkezése titkát BANNER (1) tárta fel. Lelkes diákokkal 1939 nyarán nagyarányú ásásokat végzett. Megállapította, hogy ez a földvár nem a tatár vagy török időkből származik, hanem építése az i. e. évezred korai századaira, a VIII—V. századra tehető. Feltételezi, hogy a kelták, vagy talán a szkíták ellen az ún. hallstatti időkből készült, a bronzkornak a vaskorszakba való átmenete időszakában. Története tehát csaknem 3000 éves.

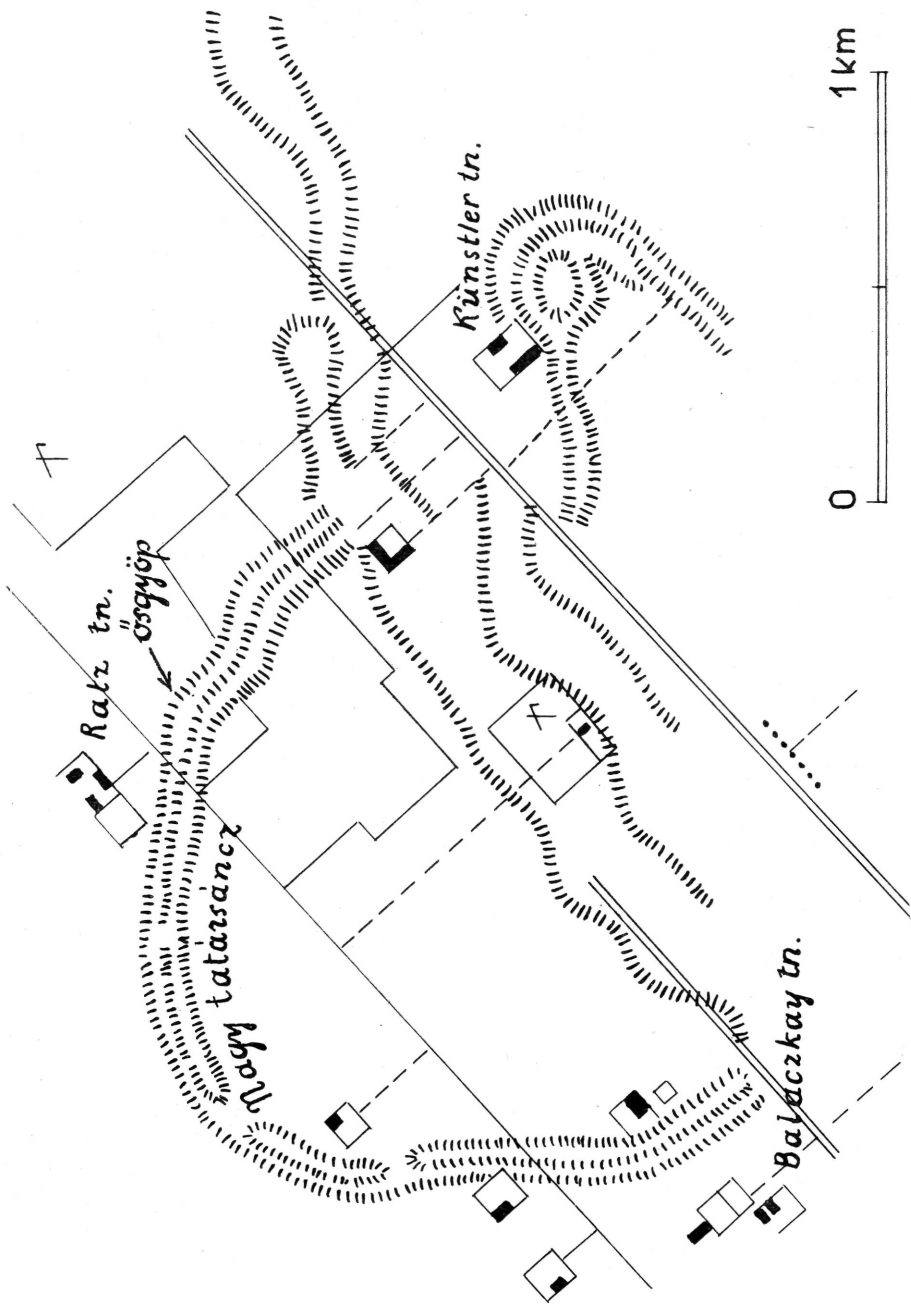
BANNER tisztázta az egykori földvár méreteit és szerkezetét is. Eszerint a szabálytalan félkör alakú kettős sánc 3050 méter hosszú, s a két vége közötti távolsága 1800 méter, s kb. 12 hektárnyi, természetes kialakulású magasabb térszint vesz körül. E területet kettős sánc és kettős vizesárok védte. A külső sáncon kívül húzódó vizesárok viszonylag széles (28—37 m) és kb. 2 m mély volt. A két sánc közötti ún. belső vizesárok keskenyebb, de valamivel mélyebb (2,6 m) volt. A két sánc magassága az eredeti pusztai térszín felett egyaránt 220 cm lehetett. E kettős sáncrendszer komoly erődítmény volt, mivel délkeletre néző nyitott oldalán egy bővizű, viszonylag széles érre vagy folyócskára támaszkodott, amely a mai Száraz-érhez, ill. az Ős-Maros vízrendszeréhez tartozott. Az említett két vizesárok e folyócskától kapta a vizét. A kettős vizesárok és kettős sánc biztos menedéket nyújtott az itt lakó népnek és állatállományának.

A sáncív keleti felének végződésével szemben — a folyócska másik oldalán — ugyancsak volt egy kisebb méretű földvár, amelynek erődítmény-jellegét az 1783-ban készült József császári térkép is hangsúlyozza. A következőket jegyzi meg: „Az itt levő két régi sánctól nem tudjuk, ki és mikor építette. A nagyobbik némely helyen összeomlott, a kisebbik azonban még teljesen jó. Mindkettő olyan helyen fekszik, ahonnan a szomszédos vidék uralható.” BANNER e két erődítményt nem tartotta együvé tartozónak, s itt ásásokat nem is végzett. Keleti oldalán Pusztaföldvár lakói homokbányát nyitottak, mivel innen építkezésre igen jó, nagyszemű „marosi” homokot lehetett hordani. E „feltárás” nyomán KISS (12) tanulmányozhatta a nép által Kistatársáncnak nevezett földvár szerkezetét. Eszerint e kis erődítményt a folyócska partját kísérő egyik homokdűnére építették úgy, hogy a környező területekről legalább 3,5—4 m magasságú földtömeget hordtak. A folyton terjeszkedő homokbánya löszfalán 10—12 világosabb és ugyanennyi sötét, humuszban gazdag réteg bizonyította, hogy emberi munka eredménye. Szinte törvényszerű volt: a sötét csikoknak az alsó része volt a legsötétebb, azaz humuszban leggazdagabb, ami vizont arról beszél, hogy egykor sokan hordhatták a földet, mégpedig felszíni kitermeléssel. Amint a „sárgaföld” következett, hamarosan új felületről kezdtek hordani a feltalajt, amely humuszban gazdag volt. KALICZ (6) mindkét sáncrendszerre mondja, hogy „Ilyen nagyszabású építmény létesítése a közösség igen nagyfokú szervezettsége mellett volt csak lehetséges.” Az 1783-ban készült József császári térkép a Nagytatársáncot és a Kistatársáncot egyaránt „alte Schanz” elnevezéssel illeti.

Milyen e két földvár jelenlegi képe? A Nagytatársánc területének nagyobb részét a múlt század végén és a jelen század elején feltörték, mivel a békés—csanádi löszhátnak ez egyik legtermékenyebb része. A legelőket azonban nem egyszerre szántották fel. Visszaemlékezések szerint az a mélyedésvonalat, amely a sáncrendszer két végződését délen lezárja, s amely BANNER szerint egykor ősfolyó medre lehetett, századunk elején még nagyrészt legelő volt. Ekkor még a Kistatársánc oldalán és tetején is legeltettek.

A harmincas évek elején a sáncrendszeren már csak négy helyen találtam gyepes részt. Éspedig: ősgyepet a külső sánc külső vizesárok felőli oldalán, gyepet az egykori ősfolyócska medre területén, vizenyős, mély fekvésű gyepfoltokat a sáncív északi része külső vizesárkában, és a Kistatársánc oldalán, valamint tetején gyepes részeket. Közülük részletesebben csak az ősgyepről szólunk.

Az egykori ősfolyócska medrében a harmincas évek elején az ún. Jankó-féle tanya gyepjét találtam. Ezen az *Adonis vernalis* L. (tavaszi hérics) még tömegesen tenyészett,

3. A Tatarsánci ősgyep

s ennek gyökérzetét állat- és embergyógyításra *tályog-gyökér* néven szélében használták. Ennek segítségével sikerült kimutatnunk, hogy az *Adonis volgensis* Stev. Békés megyében ugyancsak a tályog-gyökér szolgáltatójaként szerepel. Ez utóbbi növényfaj Csorvás környéki elterjedését is a „tályog-gyökér” után érdeklődve sikerült feltérképeznünk. E növény akkor hazánkban mint a magyar flóra új alkotója szerepelt (9). Közben megállapították, hogy ez utóbbi növény nem azonos teljesen az *Adonis volgensis*-szel, ezért újabban új fajként *Adonis transsylvanica* Simonovich névvel illetik. E körülmény e növény jelentőségét még tovább fokozza.

A sáncív északi—északnyugati részén a külső vizesárok területén három ponton találtam gyepes foltokat. Ezeket a szárazabb évjáratokban szántották, a nedvesebb esztendőben azonban itt mocsári növényzet tenyészett. A legdélibb és legerjedelmesebb gyepfoltot a *Veronica anagalloides* Gauss (iszapi veronika) volt nevezetes. E növény a Tiszántúlon csak szórványos, itt pedig e területet szinte egymaga sűrűn beborította (12).

A Kistatársánc gyepfoltjain csupán a *Thalictrum minus* L. (közönséges borkóró) és az *Asperula cynanchica* L. (ebfojtó müge) mutatkozik az ősi löszpusztai gyepekre jellemző fajoknak. Az egykori földerdődtmény oldalán és alján a *Tussilago farfara* L. (martilapu) és a *Prunella vulgaris* L. (közönséges gyikfű) tömegesen tenyészett. E nedvességigényes növények itt, a száraz klímájú gabonaföldek között beekelődvé nagyon szokatlanok. A *Prunella vulgaris* innen a Pusztaföldvár községbe vezető dűlőút, s az ennek folytatásaként létesült utca gyepején is mindenütt tömegesen tenyészett. Mindez az egykori ösfolyó medre lehetett, s úgy látszik, hogy e feltöltődött mélyfekvésű meder altalaja valamiképpen még ma is vezeti a vizet.

A Nagyatársánc ösgyepje az állami gazdaság majorságán túl, a külső sánc északkeleti szakaszán, a külső vizesárok sánc felőli széles lejtőjén fekszik. Bánki-féle gyöpnék is neveztek, mivel régebben a Bánki-tanya földjére esett. Itt ismertem fel e terület ösgyep-jellegét 1930 tavaszán. Meglepo volt részemre, hogy szülőföldem e kis pontján olyan növényfajok tenyésznek, amelyek Pusztaföldvár és Orosháza határában teljesen hiányzanak, sőt a Dél-Alföldön is igen ritkák, illetve némelyike egyáltalán nem fordult elő. A több mint ezer lapot számláló herbáriumomnak mindvégig ezek voltak a legértékesebb darabjai...

Feltűnő volt az is, hogy ez a kis gyepes terület képviseli a külső sánc legépebben megmaradt részét. Itt a külső vizesárok sánc felőli oldala legalább olyan meredek lejtésű, mint a Tisza mentén a védőtöltések. A sáncrendszer e részét BANNER, ásatásairól írva, a következőképpen értékelte (1): „A második mérést a Bánki Horváth Mihály földjén végeztük. Itt úgy a külső árok, mint a külső sánc ma is gyepes. Feltételezhető tehát, hogy ez a terület még nem volt feltörve, s így az eredeti térszíni formát és az eredeti mélységet és magasságot a legjobban megtarthatta.” Ebből következtethetjük, hogy ez a gyep legalább 2500, illetve csaknem 3000 éves...

1939 nyarán TETTAMANTI BÉLA szegedi professzorral megtekintettem BANNER professzor nagyatársánci ásatásait. Akkor éppen az ösgyepes részt réselték át mérések céljából. Említettem neki az itt előforduló ritka növényeket, e gyep löszpusztai jellegét, s azt, hogy a parasztek szerint ez a gyep legalább a nagyapák emlékezete óta töretlen. Munka közben mondta: „Úgy látom, a gyep sokkal régibb, — a sánc alighanem a bronzkor végéről való.”

Az ösgyep sorsával kapcsolatban még megemlítem a következőket: Édesapám a Bánki-tanya gazdájától egy alkalommal megkérdezte, hogy miért nem szántják fel ezt a gyepet is, mint a sánc többi gyepes részét? A következőket válaszolta: „Így kaptam az elődöktől, én sē bántom, a tehének is jókat legelnek rajta.” Alighanem e hagyománytisztletnek is köszönhető, hogy ez a több ezer éves gyep az utóbbi két emberöltő folyton belterjesebbé váló gazdálkodása közepette is megmaradt.

A Nagytatársánc ösgyepje Alföldünk déli részén páratlan kis növény-sziget, ősi növényfajai az egykori löszpuszta flórájának utolsó hírmondói. A megmaradt gyepekben több mint félszáz növényfajt számláltunk össze, közülük azonban természetvédelmileg csak az a 8 species jelentős, amelyek a régi gyepek jellemzői. Ezeket felsoroljuk és röviden jellemezzük:

1. *Teucrium chamaedrys* L. (Sarlós gamandor),
2. *Phlomis tuberosa* L. (Macskahere),
3. *Salvia nutans* L. (Kónya zsálya),
4. *Fragaria viridis* Duch. (Csattogó szamóca),
5. *Viola ambigua* W. et K. (Csuklyás ibolya),
6. *Asperula cynanchica* L. (Ebfogó müge),
7. *Thalictrum minus* L. (Közönséges borkóró),
8. *Senecio jacobaea* L. (Jakabnapj aggófü).

A *Teucrium chamaedrys* Közép- és Dél-Európából származó félcserje, amely tarack-szerű hajtásaival a Nagytatársáncra a védelemre érdemes növényfajok között talán a legjobban tartja magát. Évek óta tapasztaljuk, hogy itt dúsabban tenyészik, mint középhegyvidékeinken, mint pl. a Szentendrei-hegység pusztafüves lejtőin. Összel lehulló levelei átellenesek, ékválból tojásdadok és bevagdalt, csipkés szélűek. Bíborpiros virágaiban a párta felső ajka hiányzik. Középhegységeinkben és a Dunántúlon gyakori, elterjedt a Kisalföldön és Nyírségben is, a Nagyalföldön azonban ritka lehet. Karszt- és bokorerdők, sziklagyepek és pusztafüves lejtők, homokpuszták és homoki rétek, száraz, meleg lösztalajok jellemző növénye. A régi legelőkre is különösen jellemző növény.

A *Phlomis tuberosa* régi, feltöretlenül maradt gyepeink jellemzője. Nyársszerűen magas termetével és tömött állórvökben álló piros virágaival a Nagytatársáncnak dísz és látványossága. Kaszálás esetén is felismerhető, mert alsó levelei mélyen szívésfülesek és vállból háromszögtojásdadok. Karsztbokorerdők és száraz rétek jellemző faja. Középhegységeinkben gyakori, a Duna—Tisza-közén Monor környékéről ismert, a Tiszántúlon a régi legelők feltörése miatt már eléggé ritka lehet. Itt mezsgyék és töltésoldalak növénye.

A *Salvia nutans* ugyancsak biztosan jelzi a gyes terület feltöretlenségét, mivel poszt-glaciális löszpusztai maradványfaj. Pusztai gyepek (*Festucion sulcatae*), közelebről löszpusztarétek (*Festucion sulcatae tibiscense*) növénye. Mészkedvelő síksági pontusi faj. Hazai előfordulási helyei bizonytalanok, több helyen kétséges, illetve kihalt. Nagytatársánci első közléseinkből (10, 12) hiányzik, mivel e legelőt még a hatvanas évek második felében is rendszeresen kaszálták. E növényfaj itteni előfordulása 1968-tól bizonyossá vált.

A *Fragaria viridis* a Dunántúlon és az Alföldön régi legelők elmaradhatatlan lakója, száraz, meleg, lösz-, homok- és agyagtalajok jellemzője, s mint ilyen, Középhegységünk karszterdőiben, száraz tölgyesek tisztásain, sziklafüves és pusztafüves lejtőkön egyaránt előfordul. Lehetséges, hogy a Nagytatársáncra és Csorvás-pusztán hibrid-formái is kialakultak.

A *Viola ambigua* a mi illatos ibolyánkhoz hasonló, eléggé illatozik is, s a régi legelők pásztornépeinek alighanem kedvelt mezei virága lehetett. Pusztai gyepek (*Festucion sulcatae*) növénye. A Középhegységben sziklagyepekben, pusztafüves lejtőkön otthonos, az Alföldön homoki rétek, pusztai tölgyesek és löszpusztai legelők lakója. A Duna-vidéken szórványos, a Nyírségben ritka, Békés megyében innen és a Csorvás-pusztáról ismert. Egyik legnagyobb magyar botanikusunk, KITAIBEL PÁL fedezte fel.

Az *Asperula cynanchica* ugyancsak a régi legelők flórájának jellemzője, s a Nagytatársáncra is tömegesen található. Mediterrán—közép-európai, síksági—dombvidéki mész-

kedvelő faj. A Középhegységben sziklafüves és pusztafüves lejtőkön, az Alföldön homoki réteken és löszpusztai száraz gyepekben tenyészik.

A *Thalictrum minus* a felsorolt növények között a leggyakoribb és legtömegesebben tenyésző nemcsak a Nagytatársáncra, hanem a hozzá hasonló régi gyepekben egyaránt. A Középhegység karsztbokorerdőiben, száraz tölgyeseiben és pusztafüves lejtőin ugyancsak jól érzi magát.

A *Senecio jacobaea* szintén a régi gyepek jellemző faja az Alföldön és a Középhegységben egyaránt. Különösen irtásrétek, kaszálórétek, ritkábban száraz tölgyesek és pusztafüves lejtők lakója. A Nagytatársáncra szórványosan fordul elő.

A Nagytatársánc e máig megmaradt gyeves területét az ismertetett 8 növényfaj avatja ősgyep jellegűvé, azaz olyan füves területté, amely az Alföld eredeti pusztai növényzetének emlékét őrzi.

Geobotanikailag ez az ősgyep országos jelentőségű, mivel újabb tájékoztatást nyújt az Alföld eredeti pusztai flórája milyenségéről, illetve hogy ismételten alátámasztja e flóra kialakulására vonatkozó Borbás-féle Ősmátra-elméletet. Ez az elmélet BORBÁS Vince nagynevű botanikusunktól ered, aki sok-sok adat alapján arra következtetett, hogy az Alföld jégkorszak utáni flórája elsősorban a középhegységek erdőtlen lejtőinek növényzetéből alakult, hogy az ősi pusztai flóra a síkság „hegyről való füvesedése” révén született. Az Ősmátra elnevezés onnan adódik, hogy BORBÁS a Bakony, Vértes, Pilis, Nagyszál, Cserhát, Mátra és a Bükk hegységek vonulatát a Tokaji-hegységgel együtt, vagyis az akkori Magyar Középhegységet „Ősmátra” névvel illette. Már 1896-ban határozottan kimondja, hogy „...a Rákos mezejének alig van növénye, amely a budai hegyek erdőtlen lejtőin ne nőne” (2), s ezt megismétli a rákövetkező évben is (3): „Az alföldi, kiváltképpen a homoki növényzet a rónaságot körülfogó erdőtlen hegylejtőknek is jellemző sajátja.” Ő az Ősmátrát az Alfölddel együtt magyar flóravideknek nevezi. Elgondolása jórészt kiállta az idők próbáját. A pusztai flóra későbbi elemzői ugyanis több egyezést és fejlődéstörténeti kapcsolatot találtak az Alföldet környező hegylejtők és dombságok növényzetével, mint a pontusi sztyeppek flórájával. „Az 1550 fajt számláló alföldi flórának csak 1/10-e hiányzik a Középhegységben, amelyet joggal tekinthetünk bölcsőjének” — írja SOÓ Rezső, a hazai modern geobotanika megalapítója és vezető képviselője (13).

Ha ismételten áttekintjük a Nagytatársáncról ismertetett 8 ősi növényfaj jellemzését, megállapíthatjuk, hogy közülük csak egy, a *Salvia nutans* a pontusi sztyeppeflóra eleme, a többi 7 faj középhegységeink lejtőin is őshonos, azaz ősmátrai elem. Persze az Alföld flórája az ősmátrai és pontusi elemeken kívül kis számban még egyéb elemeket is tartalmaz, amelyek a szomszédos erdélyi, illír, mediterrán és a balti területek hatását mutatják. A sókedvelő (halophyton) és a homokpusztai növényzet (psammophyton) soraiból adódik jórészt a pusztai gyomnövényzet, amelynek fajai azonban később, másodlagosan, főként a népvándorlással telepedtek meg hazánkban.

A Nagytatársánc ősgyepje a tudomány számára még más, pl. örökléstan (genetika) eredményt is hozhat. Régtől izolálódott kis növényisziget ez, amelynek ismertetett ősi fajai a species-kategórián belül más biotípusokat is tartalmazhatnak, vagy azokat más arányban hordozzák, mint ugyanazon faj nagyobb területen élő egyedei.

Az elmondottak alapján úgy látjuk, hogy a Nagytatársánc ősgyepje flóratörténeti érték, országos vagy talán európai jelentőségű tudományos kincsünk is, amely feltétlenül védelmet érdemel. Ez indított arra, hogy ezt a kis, jelentéktelennek látszó és mindinkább elgyomosodó gypfoltot a hivatottak előtt is ismertessem (8, 12), s hogy természetvédelmi területté való nyilvánítását az Országos Természetvédelmi Hivatal elé terjesszem (11). Az Országos Természetvédelmi Hivatal elnökének 400/1971. számú, 1971. március 15-én kelt határozatával a nagytatársánci ősgyep a természetvédelmi törvény hatálya alá került.

A védett terület természetvédelmi törzskönyvi száma 378, az ösgyep és védőövezetének együttes kiterjedése 1 kat. h. 114 □-öl (0,56 ha), s tulajdonosa a magyar állam.

A Nagytatársánc ösgyepjének védelme megvalósult. S ez nemcsak olyan növényfajokat mentett meg itt a tudomány és a jövő számára, amelyek egykor az Alföld eredeti növénytakarójának részei lehettek, hanem részben egy olyan terep-objektumot is, amely az őskor végén itt lakó ember nagy alkotóképességét és hallatlan erőfeszítését hirdeti... Orosházának is van már történelmi nevezetessége, a Nagytatársánc egykori földvára. Az ösgyep még évszázadokig védheti az általa borított sáncrészletet az eróziós lepusztulástól, s a sáncoldal tartósan kedvező létfeltételeket nyújt az ősi növényzet megmaradásához. E kis gyepfolt megóvása olyan feladat, amellyel nemcsak magunknak, hanem a jövőnek is tartozunk.

IRODALOM

- ¹ *Banner János*; A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc. Dolgozatok 15, p. 93—114, 1939.
- ² *Borbás Vince*: A magyar flóravidék. Pallas Lexikon XII. kötet, 1896.
- ³ *Borbás Vince*: Magyarország természetes flórájának tagozódása. M. Orsz. Term. Vizsg. Vándorgy. Munk. XIX. 1898. (1897.)
- ⁴ *Borovszky Sámuel*: Csanád vármegye története 1715-ig. II. 1897.
- ⁵ *Gerencsér Katalin*: Természetvédelmi terület már az orosházi Nagytatársánc nevű bronzkori földvár ösgyepmaradványa. Búvár 27, p. 372—373. 1972.
- ⁶ *Kalicz Nándor*; Orosháza és környéke az őskorban. Orosháza története. Szerk.: *Nagy Gyula*, Orosháza, 1965. p. 93—102.
- ⁷ *Karácsonyi János*; Békés vármegye története II. Gyula. 1896.
- ⁸ *Kiss István*: Az orosházi Nagytatársánc ösgyepmaradványa. Kézirat (előadás a Magyar Biológiai Társaság Botanikai Szakosztályában, Budapest. 1962.)
- ⁹ *Kiss István*: Növényvilág. (Orosháza növényzete.) Orosháza története. Szerk.: *Nagy Gyula*, Orosháza, 1965. p. 60—80.
- ¹⁰ *Kiss István*: Az Adonis volgensis lelőhelyei és népies gyógyászati vonatkozásai Magyarországon. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1964. p. 25—54.
- ¹¹ *Kiss István*: Előterjesztés az orosházi Nagytatársánc ösgyepmaradványának természetvédelemben való részesítésére. Kézirat, 1967. (Az Országos Természetvédelmi Hivatal elé terjesztve 1967. VI. 5.)
- ¹² *Kiss István*: Ösgyepmaradvány az orosházi Nagytatársáncon. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1968. p. 39—61.
- ¹³ *Soó Rezső*: Magyarország növényvilága. A növény és élete II., p. 282—311. Szerk.: *Szabó Zoltán*, Bp., 1941.
- ¹⁴ *Soó Rezső*: Növényföldrajz. Bp., 1945.
- ¹⁵ *Soó Rezső*: A magyar flóra és vegetáció rendszertani és növényföldrajzi kézikönyve I—V., Bp., 1964—1973. (VI. még jön.)
- ¹⁶ *Soó Rezső—Jávorka Sándor*: A magyar növényvilág kézikönyve. I—II. Bp., 1951.
- ¹⁷ *Soó Rezső—Máthé Imre*: A Tiszántúl flórája. Debrecen, 1938.
- ¹⁸ *Szeremlei Samu*: Attila székhelye Hódmezővásárhely határában volt. Századok, 1899., valamint: Hódmezővásárhely története I—III. kötet, 1900.
- ¹⁹ *Veres József*: Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján. Orosháza, 1886.

B) A kardoskúti Fehértó

STERBETZ ISTVÁN

A Kardoskút határában elterülő szikestavat az Országos Természetvédelmi Hivatal az 1966. február 14-i határozatával védetté nyilvánította. A rezervátum terjedelme 851 kat. h. 820 □-öl, ebből 470 kat. h. 460 □-öl szántó, 200 kat. h. 375 □-öl legelő, 171 kat. h. 241 □-öl rét és 9 kat. h. 1344 □-öl kivett művelési ágú terület. Határai: északon a kardoskút—hód-